

УДК 821.161.2:82.12

НАДІЯ ЯНЕЦЬ,
асистент
(м. Тернопіль)

Жанр художньої біографії у драматургії І. Кочерги

Стаття присвячена розгляду особливостей жанру художньої біографії на прикладі драматургії І. Кочерги, зокрема його драматичної поеми «Пророк». У дослідженні простежується специфіка творення образу Т. Шевченка крізь призму рецепції його сучасниками. З'ясовується роль образу П. Куліша, як бінарної опозиції до постаті Кобзаря у сенсі розуміння справжнього мистецтва, вибору ідейно-естетичного кредо.

Ключові слова: жанр, художня біографія, драматична поема, бінарна опозиція, рецепція, інтерпретація.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Перед літературознавством нової епохи, епохи ХХІ століття, постає завдання створити якомога повнішу панораму української літератури. У цьому процесі поєднуються національна традиція і теоретичні набутки сучасних наукових шкіл, оптимально застосовуючи такий дослідницький арсенал до вивчення специфіки та генези української літератури, складного процесу її входження у світовий контекст.

Формуються нові літературні канони, творяться ієрархії літературних цінностей пострадянської епохи, поновлюються в культурних правах письменники і тексти «розстріляного відродження», української еміграції. Це виявляє небезпечну тенденцію індиферентності щодо творчості письменників, які зламалися під тиском культурно-ідеологічного терору радянської влади. Соцреалістичний період творчості класиків української літератури ХХ століття, І. Кочерги зокрема, не просто негативно оцінюється, а взагалі переважно не береться дослідниками до уваги.

Аналіз досліджень і публікацій... Драматична поема «Пророк» була предметом наукових рефлексій Н. Андріанової [1], З. Голубевої [3], Н. Кузякіної [6], Б. Мельничука [8], К. Сторчака [13]. Головний акцент у дослідженнях цих науковців падає на розкриття жанрово-стильових особливостей твору як драматичної поеми. При цьому не враховувалася специфіка творення образів у драматичній біографії.

Критика неоднозначно оцінювала п'єсу «Пророк», як і всю творчість письменника. Часто один і той же твір отримував кардинально

протилежні оцінки. Так у працях Б. Мельничука та В. Голубевої, датованих 1981 роком, драматична поема «Пророк» оцінена абсолютно по-різному.

Б. Мельничук вважає, що п'єса «Пророк» хоч і поступається перед драматичними поемами І. Кочерги «Свіччине весілля» та «Ярослав Мудрий» з точки зору мистецької довершеності, не відзначаючись новизною поетики, все ж «залишається одним із найталановитіших творів про великого Кобзаря» [8, с. 113]. Саме ідея пророка, переконає Б. Мельничук, ідея борця, для якого особисте щастя неможливе за умови трагедії власного народу, була визначальною у творі.

З. Голубева, аналізуючи драматичну поему «Пророк», спирається на одноставну (за її ж визначенням) думку критики і наголошує, що любовні історії, стосунки поета з жінками «заступили головне в Шевченкові – художника слова, революціонера-мислителя» [3, с. 173]. На думку дослідниці, «Пророк» є особливо вразливим у тих місцях, де Кочерга прагнув максимальної індивідуалізації образу головного героя і синтезував у його репліках авторську поезію з поезією Шевченка. Дослідниця вважає великим недоліком несумісність двох стильових тенденцій та індивідуально-художніх манер, яка, на її думку, є цілком очевидною. Але ж головною ознакою драматичної біографії якраз і є розлогі цитування у репліках героїв. Так, у «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» виділяються визначальні риси художніх біографічних творів: «Письменницька біографія – це біографія одного письменника, написана іншим. У цьому випадкові відбувається сплав літературності (філологічності у сучасному розумінні) та художності. У поєднанні «письменник-автор – письменник-герой» виникає сполука психології обох і як наслідок – внутрішньо-жанровий конфлікт, який і робить біографію твором літературної творчості, а точніше – співтворчості» [7, с. 300]. У художніх біографіях не тільки сама творчість стає інколи головною дійовою особою, а й її інтерпретації. Важливо, що життя письменника – героя біографії сприймається через і у зв'язку з його творчістю. Літературність сюжету життя реальної людини виявляється природною у творчому осмисленні письменника-автора. Звідси впливає органічність естетичної побудови тексту.

Формулювання цілей статті... Проаналізувати малодосліджену драматичну поему І. Кочерги «Пророк» як одну із найскладніших у художній спадщині письменника. П'єса розкриває непересічну творчу особистість драматурга та його майстерність у творенні образу митця. Ставимо собі за мету розглянути риси художньої біографії Т. Шевченка у драмі.

Виклад основного матеріалу... Драматична поема «Пророк» була написана І. Кочергою у 1948 році і одразу отримала схвальну, хоча із зауваженнями, рецензію П.Тичини. Відомий поет наголошує, що І. Кочерга говорить багато нового, ніким ще в художній формі не висловленого про Шевченка і цим привертає велику увагу до своєї п'єси. Та на сценах театрів п'єса з'явилася аж у 1961 році. Вважаємо, що причиною відтермінування постановок стала патріотична спрямованість не тільки реплік героїв, зокрема Т. Шевченка, але й усієї ідеї твору.

У передмові до драматичної поеми Кочерга наголошує: «Шевченко, як справжній пророк, ніде не зраджує свого «неугомонного», як він сам висловлюється, «призвання», яке потягло його з світу радісного мистецтва на тернистий шлях служіння народу і любимій вітчизні – Україні» [5, с. 120]. Любов до України є моральною основою світогляду образу Шевченка у поемі «Пророк». Зізнання поета у синівських почуттях до рідної землі, очевидно, не могли звучати зі сцени у той час, коли радянська ідеологія засуджувала національно-патріотичну спрямованість творів українських письменників, зокрема загальновідому поезію В. Сосюри «Любіть Україну» [9, с. 32].

Художня реценсія постаті Т. Шевченка в українській традиції, як зазначає О. Гриценко, створила своєрідний іконографічний канон, основними варіантами якого є: 1) національний поет-пророк, який «прозирає істинний зміст національної історії й пророкує національну будучину»; 2) Кобзар – це народний поет-бард, що явив глибини одвічної народної свідомості; 3) український варіант «буревісника революції», який вболіває не стільки за долю України, скільки за боротьбу проти панів; 4) міфічний прабатько української нації, довічний еталон та невичерпне джерело національної мовної, літературної та культурної традиції [4, с. 51–52].

Драма І. Кочерги «Пророк» синтезує в різній мірі всі варіанти означеного канону. Віддаючи данину часу, письменник акцентує увагу на іпостасі пророка революції. Хоч жанр біографічної драми майже позбавлений неочікуваності у розв'язанні конфлікту, все ж поема І. Кочерги демонструє цікаві шляхи драматургічної рефлексії канонізованого образу Шевченка.

У драматичній поемі І. Кочерги образ Т. Шевченка подано крізь призму реценсії його сучасниками, опосередкованої у спогадах, епістолярії, «Журналі». Мемуарні факти «розгортаються» у п'єсі здебільшого через монологи героїв. Автор підкреслює у передмові, що усі дійові особи драми є історичними, Шевченко знав їх, спілкувався з ними. Сприйняття селянами особи Кобзаря і його творчості передано в

репліці Анюти, бідної дівчини: *«Він був святий, і як усі святи / Нікого з нас він не любив окремо, / Бо серце він таке гаряче мав, / Що весь народ любив він полум'яно, / Ї за нього він життя своє віддав»* [5, с. 218–219]. У словах М. Кржисевич передано захоплення молоді талантом Шевченка і його впливом на молоді уми: *«Він чує кожне серце / І має владу збуджувать серця! / Коли в той час з'явився він між нами / І заспівав про наш нещасний край, / Здавалося, що поклик лебединий / Солодким дрожем душі нам пройняв. / І в захваті дивились ми на нього, / Чи не горить над гнівними очима / Язык огняний на блідім чолі! / Це був пророк!»* (підкреслення наше. – Н.Я.) [5, с. 125]. У цій репліці простежується ремінісценція з апостолом Юдою Тадеєм, який славиться в цілому світі як особливий опікун у безнадійних і розпачливих випадках, коли всі інші засоби виявляються зовсім безуспішними.

Драматург уводить у твір ще один образ українського письменника – сучасника і побратима Шевченка – П. Куліша. Він створює бінарну опозицію до постаті Кобзаря у сенсі розуміння справжнього мистецтва, вибору ідейно-естетичного кредо. У творі засуджується Кулішева теорія хуторянства, наголошується на приналежності обох письменників до різних соціальних станів. Тут, як і у всій художній спадщині І. Кочерги, прослідковується «чітка індивідуалізація мови персонажів, – у бурхливих діалогах, влучних, емоційно-насичених репліках, у палких словесних поединках героїв-антагоністів» [1, с. 97]. Куліш робить наголос на всенародній славі Шевченка: *«Мов безцінний дар / У всіх руках твоїй писаний «Кобзар», / Та й «Кобзаря» не треба їм читати, / Його напам'ять знають всі дівчата! / Це магія, чаклунство, божевілля. / Я сам поет і знаю більше, ніж ти, / Та це якась вже надприродна сила, / Якою вмів народ ти повести»* [5, с. 212]; *«Це не талант, це геній неземний, / Що всі серця запаює на бій... / І лиш одне мені лишилось нині – / Пред генієм схилить свої коліна»,* – визнає незрівнянну перевагу над собою Т. Шевченка [5, с. 212].

В уста Енгельгардта-сина І. Кочерга вкладає рядки із поеми «Тризна» Т. Шевченка і цією цитатою утверджує думку про те, що більшість сучасників із оточення великого поета не розуміли його геніальності, не «доросли» до сприйняття всієї глибини Кобзарєвої творчості і тому не підтримали, не вберегли його: *«І так загинув одинокий / В нерівнім герці в час гіркий, / Бо на тяжкім шляху пророка / не мав він дружньої руки»* [5, с. 217].

І. Кочерга був свідомим того, що цілком неможливо вкласти навіть найвизначніші події біографії геніального поета у художній твір – і особливо в драму. Адже за короткий вік Шевченко стільки пережив,

стільки зробив, що все це помістилося б у життєписи десятків, а то й сотень людей. Навіть узявши тільки один період Шевченкового життя – від повернення із заслання до смерті, важко включити навіть найголовніші події у драматичний твір, «обмежений і зосереджений вже самою природою цього жанру» [5, с. 119]. Письменник обирає з великої кількості подій, зустрічей лише ті, що сприяли розкриттю головної ідеї твору, яка, на думку автора, визначається вже його назвою «Пророк». У передмові І. Кочерга проводить паралель із Шевченковою поезією «Перебендя», наголошує, що ідеї цих творів спільні – «ідея борця за правду, для якого органічна непримиренність, неможливість хоч чим-небудь поступитись зі своїх вистражданих переконань» [5, с. 119].

Літературознавець Є. Сверстюк, аналізуючи цей період життя Кобзаря, наголошує: «Я не знаю нічого драматичнішого і моторошнішого, ніж три останні роки життя Шевченка «на волі». Кульмінація цієї драми – остання його подорож в Україну» [11, с. 290]. При цьому відомий літературознавець зазначає, що після заслання Шевченко був «просвітлений стражданням», але «не зрікся не тільки вірувань – він не зрікся жадної своєї улюбленої ідеї» [11, с. 290]. Такий мотив звучить й у поемі «Пророк» І. Кочерги, де автор серед небагатьох зображених подій подає і перебування Шевченка в Україні, зокрема його спілкування з Максимовичем.

Специфіка художньо-біографічного твору передбачає, що «письменник-автор», змальовуючи «письменника-героя», втілює у його образі свої ідейно-естетичні переконання. С. Павличко наголошує, що звертання до образу Шевченка в українській літературі є «набагато ширше за просто рецепцію найвидатнішого класичного автора», зауваживши, що ця рецепція більше говорить про реципієнта, «будучи тим дзеркалом, у якому найясніше розкривається його власне обличчя» [10, с. 153]. Вважаємо, що І. Кочерга у поемі «Пророк» через змалювання оточення Шевченка, рецепції його творів простим народом, інтелігенцією, митцями, владою відтворив і власне розуміння складної долі письменника у різні історичні епохи. Кочерга-письменник теж змушений був підлаштовуватися під вимоги сучасної йому ідеології. У згаданому драматургом вірші «Перебендя», ліричний герой, усвідомлюючи силу справжнього таланту старого кобзаря, з боєм та гіркою іронією зазначає: «*Потурай їм, брате!..! Скачи, враже, як пан каже*» [14, с. 39].

Висновки і перспективи подальших досліджень... Дослідники творчості Кочерги акцентували на пророцтві Шевченком революції, яка принесе соціальне визволення селянам-кріпакам. Звичайно, мотив

очікування кріпаками волі, заклики до революційної боротьби є провідними у творі. Та все ж, ними не обмежується його ідейне спрямування. Через усю драматичну поему проходить думка про невіддільність долі Шевченка від долі рідної землі. У репліках «письменника-героя» постійно звучить переживання за долю земляків, захоплення красою України, прагнення бачити її вільною та щасливою.

Заключна сцена з твору утверджує думку, суголосну із останнім монологом Мавки з «Лісової пісні» Лесі Українки про невмирущість справжньої творчості, життя митця після фізичної смерті у його творах, які знають, люблять, цитують.

Драматична поема І. Кочерги «Пророк», з огляду на її жанрову специфіку, ідейне спрямування, висловлення автором власної художньо-естетичної платформи через змалювання образів інших митців може бути об'єктом нових наукових досліджень.

Список використаних джерел і літератури:

1. Андріанова Н. М. Іван Кочерга : портрет / Н. М. Андріанова. – Київ : Держлітвидав. УРСР, 1963. – 102 с.
2. Винокур Г. О. Об изучении языка литературных произведений / Г. О. Винокур // Филологические исследования : Лингвистика и поэтика. – Москва : Наука, 1990. – С. 117–135.
3. Голубева З.С. Іван Кочерга. Нарис життя і творчості / З.С. Голубева. – Київ : Дніпро, 1981. – 191 с.
4. Гриценко О. Духовний батько нації (Тарас Шевченко) // Герої та знаменитості в українській культурі / Олександр Гриценко (редактор-упорядник). – Київ : УЦКД, 199. – С. 97–166.
5. Кочерга І. А. Пророк / І. А. Кочерга. Твори в трьох томах. Том 3. – Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1956. – С. 115–219.
6. Кузякіна Н. Б. Драматург Іван Кочерга. Життя. П'єси. Вистави / Н. Б. Кузякіна. – Київ : Рад. письменник, 1968. – 259 с.
7. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [керівник проекту: А.Волков]. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
8. Мельничук Б. І. Драматична поема як жанр / Б. І. Мельничук. – Київ : Дніпро, 1981. – 143 с.
9. Моренець В. П. Володимир Сосюра / Сосюра В.М. Вибрані твори : В 2 т., Том 1. / В. Сосюра. – Київ : Наук. думка, 2000. – С. 5–42.
10. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Д. Павличко – Київ : Либідь, 1999. – 447 с.
11. Сверстюк Є. О. На святі надій : Вибране / Є. О. Сверстюк. – Київ : Наша віра, 1999. – 784 с.

12. Старинкевич Є. І. Драматургія Івана Кочерги / Є. І. Старинкевич. – Харків : «Мистецтво», 1947. – 115 с.

13. Сторчак К. М. Творчий шлях І. А. Кочерги / Кочерга І. Твори в трьох томах. Том 1 / К. М. Сторчак. – Київ : Держвидав. художньої літератури, 1956. – С. 5–36.

14. Шевченко Т. Г. Повна збірка творів в трьох томах. Том 1. Поезії / Т. Г. Шевченко. – Київ : Державне вид-во худ. літератури, 1949. – 650 с.

References:

1. Andrianova N. M. Ivan Kocherha : Literaturnyi portret / N. M. Andrianova. – Kyiv : Derzhlitvydav. URSR, 1963. – 102 s.

2. Vynokur H. O. Ob izuchenii yazyka literaturnykh proizvedenii / H. O. Vynokur // Filologicheskkiye issledovaniya : Lihvistika i poetika. – Moskva : Nauka, 1990. – S. 117–135.

3. Holubieva Z.S. Ivan Kocherha. Narys zhyttia i tvorchosti / Z.S. Holubieva. – Kyiv : Dnipro, 1981. – 191 s.

4. Hrytsenko O. Dukhovnyi batko natsii (Taras Shevchenko) // Heroi ta znamenytosti v ukrainskii kulturi / Oleksandr Hrytsenko (redaktor-uporiadnyk). – Kyiv : UTsKD, 199. – S. 97–166.

5. Kocherha I. A. Prorok / I. A. Kocherha. Tvory v trokh tomakh. Tom 3. – Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1956. – S. 115–219.

6. Kuziakina N. B. Dramaturh Ivan Kocherha. Zhyttia. Piesy. Vystavy / N. B. Kuziakina. – Kyiv : Rad. pysmennyk, 1968. – 259 s.

7. Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva / [kerivnyk proektu: A.Volkov]. – Chernivtsi : Zoloti lytavry, 2001. – 636 s.

8. Melnychuk B. I. Dramatychna poema yak zhanr / B. I. Melnychuk. – Kyiv : Dnipro, 1981. – 143 s.

9. Morenets V. P. Volodymyr Sosiura / Sosiura V.M. Vybrani tvory : V 2 t., Tom 1. / V. Sosiura. – Kyiv : Nauk. dumka, 2000. – S. 5–42.

10. Pavlychko S. D. Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi / S. D. Pavlychko – Kyiv : Lybid, 1999. – 447 s.

11. SverstiukYe. O. Nasviatinadii : Vybrane / Ye. O. Sverstiuk. – Kyiv : Nashavira, 1999. – 784 s.

12. Starynkevych Ye. I. Dramaturhiia Ivana Kocherhy / Ye. I. Starynkevych. – Kharkiv : «Mystetstvo», 1947. – 115 s.

13. Storchak K. M. Tvorchyi shliakh I. A. Kocherhy / Kocherha I. Tvory v trokh tomakh. Tom 1 / K. M. Storchak. – Kyiv : Derzhvydav. Khudozhnoi literatury, 1956. – S. 5–36.

14. Shevchenko T. H. Povna zbirka tvoriv v trokh tomakh. Tom 1. Poesii / T. H. Shevchenko. – Kyiv : Derzhavne vyd-vokhud. literatury, 1949. – 650 s.

Summary

Nadiia Yanets

Genre of Fiction Biography in I. Kocherha's Dramaturgy

The article considers the peculiarities of artistic biography genre on the example by I. Kocherha's drama, in particular his «Prophet» (from Ukr. «Prorok») dramatic poem. The study traced the specifics of creating an image of Taras Shevchenko in the light of the reception by his contemporaries. It turns out the role of the image by P. Kulish, a binary opposition to T. Shevchenko's personality in the sense of understanding of the true art, the choice of the ideological and aesthetic credo.

Key words: *genre, artistic biography, dramatic poem, binary opposition, reception, interpretation.*

Дата надходження статті: «03» листопада 2016 р.

Дата прийняття до друку: «17» листопада 2016 р.